

Francesc de P. Burguera: *La llengua al País Valencià* 3.

RAONAMENTS

Francisco Bengoechea: *Transvaloració de tots els valors* 9.

REALITATS

Pere Tobaruela i Martínez i Joan Tort i Donada: *Catalunya vista des del món rural. Una conversa amb Ramon Clotet, alcalde de Navès (Solsonès)* 25.

Frederic Ribas: *Ferran Cuito i l'economia catalana sota el franquisme* 38.

MIRADOR

Neus Berbis: *Novè Col·loqui de la North American Catalan Society (Barcelona, 26-29 de maig de 1998)* 49.

REVISTA DE LES ARTS

Judit Subirachs i Burgaya: *Cent deu anys assenyalant America* 57.

REVISTA DELS LLIBRES

Giuseppe Tavani: *Jacint Verdaguer, poeta. Un homenatge romà* 83.

Jordi Malé i Pegueroles: *Marià Manent, xinès de cor límpid i fi: entre Mallarmé i la poesia oriental* 89.

Laura Borràs Castanyer: *Marià Manent recordat en el centenari del seu naixement* 104.

Guia de lectura: 112.

Mariona Sabaté Carrové, Xavier Ferré, Magí Sunyer

*Marià Manent recordat
en el centenari del seu naixement**

Laura Borràs Castanyer

MÉS DUR QUE LA MORT ÉS L'OBLIT. AQUESTA AFIRMACIÓ LAPIDÀRIA acompanya l'home des dels orígens del temps, però, amb aquest article, vull ajudar a combatre l'oblit i, en certa manera, mirar de paliar una absència que de manera inevitable sempre comporta la mort. Intentaré recordar i reivindicar la figura de l'insigne home de lletres que fou Marià Manent. L'anomeno "home de lletres" en un sentit totalitzant perquè, efectivament, la seva activitat literària ha estat total i el seu amor a les lletres, inqüestionable. Àlex Susanna va dir, en un homenatge celebrat ara fa deu anys i amb el mateix Manent entre el públic: "En efecte, poesia, traducció, dietaris i crítica literària formen part d'un tot en què cadascun d'aquests elements esdevé complementari dels altres." Però a mi m'agradaria aprofundir en el fet que, en primer lloc, i d'una manera prèvia, decisiva, en

* Aquesta conferència va tenir lloc a la Universitat de Barcelona el 17 de març de 1998 en el decurs del *Segon Cicle de Poesia Catalana Contemporània*. En l'acte es pretenia oferir una triple visió del poeta i, per a tal fi, hi van participar Àlex Susanna, que va parlar de la poesia de Manent i de la seva relació personal amb ell, i Laura Borràs, que va tractar el vessant crític i traductor del poeta.

íntima relació amb la seva tasca de creació, Marià Manent va ser un excel·lent lector. I després, poeta, traductor, crític i tot el que es vulgui. Però primerament lector, per aquest estrany paral·lelisme, aquesta inevitable afinitat electiva que condiciona la seva comesa com a creador en funció de la seva activitat com a lector.

Penso que a hores d'ara tothom coincideix a afirmar que la traducció és en Manent una forma de creació. Això es veu claríssimament en les versions de poesia xinesa, on fins i tot la tria, la selecció i la traducció responen a una analogia secreta de sensibilitats on s'estableix de manera perfecta la reciprocitat entre el traductor i l'objecte de la seva traducció, però també és significativa la seva predilecció per noms com Keats, Shelley, Rilke, Coleridge, Kipling i tants altres. La seva formació noucentista condiona, en gran mesura, la dimensió europea de la tasca del nostre poeta. A ningú no se li escapa que l'estratègia de reconstrucció nacional empena pels noucentistes a nivell cultural passava, de manera obligatòria, per l'exercici de la traducció. I no tan sols perquè traduint s'excel·lia en l'ús de la llengua pròpia, sinó sobretot perquè calia garantir a la pròpia cultura l'accés als cims de la literatura i el pensament de tots els temps. Aquest era, sens dubte, el millor germen per a la fructificació cultural. No hi ha anada sense retorn, diu un dels seus estimats xinesos, Tao Teh Txing. Aquest era, per descomptat, el millor pol·len d'idees.

Mai una literatura no està completa en ella mateixa, ni es pot entendre una obra sense el recolzament en altres lectures, com més nombroses, millor. I això és especialment cert en el cas que ens ocupa. Marià Manent ha contribuït, sense cap mena de dubte, a l'enriquiment de la literatura catalana amb traduccions cabdals i fonamentals, sempre extremament rigoroses, discretes, transparents —i ho dic en un doble sentit, des de la sensació que desapareix com a traductor i trasllada a una perfecta poesia catalana, un poema que està escrit en anglès, per exemple; però al mateix temps, fent que el missatge sigui del tot transparent, configurant tot el seu sentit, fent-lo perfectament intel·ligible.

Aquesta cruïlla de camins, situada entre la transposició literal del sentit d'un text i l'operació verbal que li dona una nova existència estètica, és l'espai central de la concepció manentiana de la poesia,

i aquí no fa falta precisar que ens referim a la poesia entesa com a literatura perquè, com ha assenyalat Joan Teixidor, tota l'obra de Manent és, d'una manera o altra, poètica. En una època, el cant, la poesia i la dansa formaven part d'un tot, un únic *dromenon*. Progressivament es van anar separant fins a esdevenir el que són avui en dia, en un llarg procés de pèrdues i de guanys. El mateix ha succeït en l'àmbit de la literatura: la poesia s'ha anat diferenciant cada cop més de la prosa, tot i que Manent sembla haver preservat aquell estadi original en què tot es veu empeltat de lirisme.

És en aquest sentit que apuntava unes quantes línies abans, en el precís territori limítrofe entre la transposició literal del sentit d'un text i l'operació verbal que li dóna una nova existència estètica, que s'ha de parlar del Manent poeta, del Manent traductor —en una íntima relació d'aquests dos conceptes fins al punt que dóna la impressió que la seva poesia creixi a l'ombra de les versions d'altri, en aquesta línia de pudor i ocultisme que envolta la seva persona—, però sobretot, penso, cal reivindicar el Manent crític. Els seus apunts, els seus comentaris, les seves notes o les seves crítiques culturals són tremendament lúcids, subtils, aguts i prematurs. I és que s'ha d'emfasitzar el fet que són realitzats —i aquesta és una dada transcendental— amb absoluta immediatesa respecte del fenomen ressenyat i no pas quan el temps ha entronitzat determinats autors i n'ha demonitzat d'altres.

Així, és especialment remarcable la precocitat de reflexions com les que s'apleguen en el volum *Notes sobre literatura estrangera* (1934) i que situen el nostre autor en la més absoluta modernitat. Manent parla del darrer llibre de Giono, de revistes angleses d'avantguarda, de notes sobre educació literària, de les crítiques més recents sobre Proust, de cultura romana, de Herbert Read, de les *Elegies* de Rilke, de Gertrude Stein i de les darreres tendències de la poesia anglesa, per només citar-ne alguns. Estem parlant, per tant, de modernitat literària, de modernitat crítica i de modernitat en la vigència dels seus judicis. El Manent crític literari es fonamenta en l'acte de lectura en un moment en què, enmig del paroxisme teòric que caracteritza el terreny literari, llegir esdevé una autèntica tautologia. Però ell llegeix i molt! El seu acte de crítica literària ve a om-

plir un buit semàntic que esdevé insuportable pel públic perquè progressivament s'opera un distanciament cada cop més considerable entre el món i el llenguatge literari.

Manent té un olfacte finíssim per a captar l'essència dels autors que analitza, entén i tradueix. Sembla que l'autèntica poesia crida autèntica poesia. I la poesia per la qual s'interessa Manent és plena de força i, al mateix temps, està amarada de lirisme. La poesia defineix, com cap altra forma de llenguatge, els límits i l'àmbit de les paraules. Les paraules assoleixen en la interioritat de la mateixa retícula lingüística poètica un espai abstracte molt més ampli i complex, com el mateix Manent afirmava en el pròleg a les *Estances* de Carles Riba. Deia Manent que l'obscuritat de certs lírics prové de la intensitat amb què en ells es manifesta el caràcter indefugiblement ardu de la creació poètica.

En efecte, en aquesta amplitud i complexitat radica, precisament, la dificultat de precisar l'horitzó referencial que dóna sentit a un llenguatge, però, al mateix temps, aquí neix també la seva inesgotable capacitat d'expressar, de racionalitzar, de comunicar. El poeta intenta una empresa impossible: cerca l'emoció més íntima i essencial, una forma que vol crear la seva matèria i hi confronta les idees ja fetes, els mots existents, les nocions corrents i cristal·litzades de la realitat. Dit d'una altra manera, el poeta es troba amb el problema d'haver de comunicar aquesta emoció intensament individualitzada i, gairebé, única amb els "mots quotidians", les paraules de cada dia. Per això els violenta, els manipula, realitza singulars invencions verbals i inesperades metàfores. De tot aquest procés, no ha de resultar estrany que es projecti alguna ombra sobre el resultat, sobre el poema. Fins aquí Manent. Fixem-nos com ens acaba de fer una lliçó de teoria literària. Ha parlat de la subversió del llenguatge, de la noció d'estranyament de Shlovski, de la plurifuncionalitat i la sistematicitat del llenguatge poètic... I, per acabar, com sempre, busca un referent en la naturalesa, el seu mirall, estableix una comparació entre allò que vol expressar teòricament i quelcom que provingui de la naturalesa i que serveixi anàlogament. Així diu: "Així el vehement estiu posa, a moments, l'ombra d'un núvol sobre el paisatge."

Aprés la lliçó dels simbolistes, els seus coetanis europeus, Manent aconsegueix fer prevaler en la seva poesia la insinuació sobre l'afirmació o, com va dir Riba en el pròleg de *La collita en la boira*: el poeta ens vol fer entrar en el seu estat d'ànim i el que ens ha de dir no és tant com el que ens ha de suggerir. En la *Nota preliminar de La ciutat del temps*, el mateix Manent afirma que la poesia ens espera de vegades al cor del silenci, en objectes, en éssers i concordançes que inexplicablement se'ns tornen símbols i semblen condensar el misteri del món. La poesia neix, essencialment, d'un impuls metafòric, diu Manent, de la complaença misteriosa de qui sent la relació profunda dels éssers, i sap que hi ha una afinitat secreta entre realitats allunyades, fins i tot entre els éssers i les coses més discordants. La poesia neix de visions i de perfums. La poesia neix de les correspondències que l'autor estableix amb formes i colors, amb el món que ens envolta.

Manent sap conjugar com ningú les tendències de la moderna crítica literària que estableix una complicada malla per capturar-hi els suposats misteris del llenguatge poètic que permetin establir els paradigmes estètics determinadors del gust i la bellesa i, al mateix temps, reivindica la part més misteriosa del llenguatge, més suggerent, que no es deixa capturar, ni analitzar racionalment, que busca i espera ser gaudida, ser compresa en la raresa.

La veritat és que resulta absolutament impressionant repassar superficialment els dietaris del nostre autor i trobar-hi noms com Apollinaire, Aragon, Supervielle, Maragall, Xènius, Martí de Riquer, Dostojevskij, Carner, Riba, Quevedo, John Donne, Góngora, Archibald MacLeish, James Joyce, D.H. Lawrence, Sagarra, Miró, Fitzgerald, Claudel, Virginia Woolf, Benedetto Croce, Gerardo Diego, Max Jacob, Paul Valéry, Shakespeare, Jakobson, Eliot, Auden, Proust, Stravinskij, Mondrian, Picasso... Tota aquesta polifonia de llengües i d'estils, d'èpoques i de disciplines artístiques configuren, certament, una autèntica "biblioteca personal", que diria Borges.

Veritablement, no és desencertat comparar ambdues figures si tenim en compte que tots dos van partir de la lectura cap al coneixement de llengües diferents, cap a l'exploració de noves literatures,

de noves paraules, cap a la indagació, en definitiva, d'allò que pot enriquir l'individu per, en un segon moment, fer-ho propi i llavors brindar-ho a la col·lectivitat lingüística, llegir-ho a la posteritat, compartir-ho amb infinitat d'anònims lectors. I és que les feines de traductor i de crític estan en directíssima relació amb l'exercici de la lectura. Borges presumia de ser un bon lector, Manent probablement no va presumir de ser un bon lector perquè Manent sembla que no presumia de res, atenent aquest tarannà discret i anònim, que es volia lluny d'estrídències i emmirallaments. Fixem-nos, però, que el procés és el mateix en tots dos casos: se surt de l'anonimat de la lectura per esdevenir traductor, entenedor, creador i crític, això és, per vessar aquest coneixement aliè al propi idioma, fer comprensible un missatge per a la pròpia cultura i generar, al seu torn, noves lectures, dirigides a anònims lectors que potser algun dia deixin de ser-ho, com va esdevenir-se en el seu cas. El viatge parteix de la paraula per anar a parar a la paraula. No podia ser altrament. Maria Manent, poeta, va estimar la paraula, el ritme, el vers, la música i aquesta estimació el porta a exercir aquest amor: a crear mitjançant el llenguatge.

M'agradaria que el record de Manent que estic fent en aquest article estigués guiat, en tot moment, per la força de la paraula. Perquè és la paraula la que es constitueix com un element fonamental en aquesta lluita contra l'oblit de què parlava al començament. Parlar, narrar, inventar històries d'homes que viuen en el mateix llenguatge que els crea és mirar de trencar l'impertorbable ritme del pas del temps. És tractar d'esbocinar el mur que cada instant que passa és més alt i ens allunya de la vivència directa de les coses. És, en definitiva, construir un nou univers que corre paral·lel a aquest que no s'atura.

Així sorgeix *Mnemosyne*, la Memòria. Com si d'una deessa es tractés, la Memòria encarna, millor que res ni ningú, la figura humana de la immortalitat. Del seu matrimoni amb Zeus neixen les nou muses, neix, en definitiva, la paraula. Una paraula que és fil que fila una existència efímera i que esdevé el tapís d'uns moments i d'uns homes que es perden inexorablement en la nit del temps.

Però la paraula sempre és vivificant. Mitjançant la paraula es

crea, es dura, es perdura. La memòria de les paraules es fa així, tor-
naveu i mirall de vida. Per això la memòria arriba a ser més impor-
tant que la vida. El temps de l'escriptura, nascut amb la mort de la
paraula vibrant, de la paraula poètica, de la paraula oral, inventa una
nova forma de temporalitat, ajuda a construir la història. La me-
mòria objectiva en l'escriptura el temps de la vida. Som en la mesura
que recordem. Vivim en l'espai, però morim en el temps. Manent
això ho sabia molt bé. De ben aviat va començar a notar el pas del
temps i per a lluitar contra Cronos va fer ús de Mnemosyne. Els
diataris en són un bon exemple: *El vel de Maia, A flor d'oblit, L'aro-
ma d'arç...*

Ell mateix, en els pròlegs, l'espai que més sovint tria per dirigir-
se a nosaltres, lectors, afirmava que amb el conreu del dietari, de
l'escriptura diària —sobretot en temps difícils i, és clar, em referei-
xo a la guerra—, lluitava contra la inexorable erosió de la memò-
ria. Els diataris se li apareixien com petites zones de la memòria sal-
vades de la marea del temps. És esplèndida la capacitat manentiana
per a fondre's amb la naturalesa. S'ha dit d'ell que és un poeta que
ha sentit com pocs la veu de la natura compassant-se amb la del seu
esperit. En ocasions el trobem al seu refugi del Montseny, aliè com-
pletament als estralls de la guerra, gràcies a la capacitat d'abstrac-
ció, de contemplació, de concentració i de creació que li proporci-
onen les novetats arribades de Londres, els llibres rellegits, l'esforç
d'un vers que es resisteix, la visió d'una fulla que el vent aixeca i fa
voleiar...

El mateix Alquimista, Palau i Fabre, en un article titulat *L'obra
de Marià Manent tocada pel silenci*, publicat a "Ariel", l'any 1950,
i en el decurs d'una aparent sequera poètica del nostre poeta —i dic
aparent perquè la sequera no és tal, més aviat es tracta d'una concen-
tració d'esforços en la traducció que, en certa manera i com he in-
tentat posar de manifest, també era creació, també era poesia, pot-
ser més d'acord amb el seu tarannà d'estar sempre en un segon pla—
va dir: "Manent exhauereix totes les possibilitats sensibles de la pa-
raula, en un grau que no ha estat assolit mai per ningú."

Jo mateixa, mentre preparava aquest article i llegia el pròleg de
les *Notícies d'art* —perquè no tan sols de literatura entenia el nos-

tre poeta, sinó que també escrivia amb el mateix criteri lucidíssim i efectiu sobre art contemporani—, vaig descobrir una citació d'Eliot que reporta el mateix Manent i que, sens dubte, li escau a la perfecció. Diu la reflexió d'Eliot: "Tot gran art és, en cert sentit, un document del seu temps, però el gran art no és mai un simple document, ja que la mera documentació no és art. Tot gran art conté alguna cosa de permanent i d'universal, i reflecteix el que és permanent, així com el que és mudable: una particular relació en el temps entre el permanent i el transitori." La crítica literària manentiana conserva aquest pessic universal que es concreta en el transitori. Sens dubte és cert que hi ha homes, separats pel temps i per l'espai, que gràcies a l'art intemporal i universal ultrapassen les lleis de la nissaga humana.

Però la condició humana és mortal, finita, limitada. Això no obstant, som memòria i això ja és una petita forma d'immortalitat. Penso que el més bonic d'aquest homenatge a Manent és que tibant d'aquest fil de la memòria, tan carregat de significats, hem intentat reconstruir la immortalitat de la memòria manentiana compartint les nostres memòries i esforçant-nos a vèncer la mort amb gestos de vida, amb paraules, que són paraules de vida, i que ens parlen de la memòria d'aquest gran home de lletres que és Marià Manent.